



TÜRÜK  
Uluslararası Dil, Edebiyat  
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi  
2016 Yıl:4, Sayı:7  
Sayfa:127-151

ISSN: 2147-8872

## ÜNLEM ÜZERİNE\*

Turgut Baydar\*\*

### Özet

Türk dili üzerine derinlemesine yapılan her çalışma, dilin başka bir zengin tarafını ortaya çıkarmakta, bir bilinmezine daha ışık tutmaktadır.

*Ünlemler* duygu ve düşünceleri en kısa ve en etkili şekilde ifade edebilen yapılardır. *Ünlemler* ayrıca Türkçenin en az işlenen konularından da biridir.

*Ünlemler* Türkçe gramerlerde öncelerde edat ana başlığı altında incelenirken, son yıllarda yapılan çalışmalarda (tamamında değil) bağımsız bir kelime türü olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu da Türkçe gramerlerde *ünlemlere* çok yer verilmediğinin en somut göstergelerinden biridir.

Eldeki yazıda *ünlemler* tüm yönleri ile ele alınacak ve ulaşılan sonuçlar dikkatlere sunulacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** kelime türleri, ünlem, terim, tanım, tasnif.

## ON INTERJECTION

### Abstract

Each in-depth studies on Turkish language, the language of the rich to reveal another side holds more light on a mystery.

Interjectionsfeelings and thoughts are made the shortest and most effective way of expression. Interjectionsis also one of the topics in the least processed of Turkish.

Interjection when examining under the main title of prepositions in Turkish grammar ago, in studies in recent years (not all) have begun to be treated as an independent kind words. This is one of the most

\* Eldeki yazı hazırlanırken *Ünlemlerin Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanılışları ve İşlevleri* isimli kitabımızın *Giriş* ve *Sonuç* bölümlerinden faydalanılmıştır.

\*\*Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Öğretim Üyesi,  
[turgutbaydar@windowslive.com](mailto:turgutbaydar@windowslive.com)

concrete indication of whether or not given much to the interjection in Turkish grammar.

The present article will be dealt with all aspects of interjection and the results will be presented attention.

**Key Words:** types of words, interjection, terms, definitions, classification.

## Giriş

Türk dilinin hemen hemen her konusu üzerinde yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından incelemeler yapılmış, yaptırılmış; hemen her konusu üzerinde de makaleler yazılmış, bildiriler sunulmuştur. Bu, her şeyden önce çok sevindiricidir. Türkçenin izah edilemeyen, karanlıkta kalan yönlerinin ortaya konulması, tartışmaya açılması, önemsenmesi gereken bir durumdur. Ancak söz konusu *ünlem* olunca işin rengi biraz değişmektedir. Ortalama beş yüz sayfalık bir gramerde *ünleme* ayrılan yer, çoğu zaman bir paragraf boyutunda olmaktadır.<sup>1</sup>

*Ünleme* gramerlerde yeteri kadar önem verilmemesinin, bize göre, çeşitli nedenleri vardır. Bunların en başlıcalarını şöylece özetleyebiliriz:

Türkçenin kendi yapısı içinde değil de yabancı; önce Doğu sonra da Batı gramerciliğinin etkisi altında ele alınıp, incelenip yorumlanması; *ünlemlerin* bağımsız bir kelime türü olarak değil de edat ana başlığı altında değerlendirilmesi; bazı yönlerinin her dilde ortak olması; dilde belki diğer kelimeler kadar sık kullanılmaması, metinlerde sık geçmemesi olabilir. Bunlar, akla ilk anda gelen nedenlerdir. Ancak bize göre *ünlemin* gramerlerde şimdiye kadar her yönüyle incelenmemesinin en önemli nedeni, şekilden ziyade işlevinin ön planda olması yani anlam bilgisi yönünden işlenmeyi gerektirmesidir. Anlam bilimi Doğan Aksan tarafından yapılan bazı çalışmalar dışında Türkçenin en az değil, belki de hiç işlenmeyen konusudur. Aslında bir dil, yapı olarak vs. ne kadar işlek olursa olsun şekilden anlama uzanır; çünkü en ilkel dillerden bugün konuşulup yazılan en modern dillere kadar dilin tek bir amacı vardır: Sağlıklı iletişimi sağlamak, yani anlaşılır olmaktır. Anlam bilimi, Fakültelerin Türkçe ve Edebiyat bölümlerinde de çok nadiren okutulan bir derstir. Bu yönden eksik kalan öğrenciler öğretmen olduklarında da aynı eksikliği devam ettiriyorlar. Elbette bu durum, sadece *ünlemlerle* sınırlı değildir. Çok basit bir örnekle somutlaştırırsak *kırdır-* ile *kırdirt-* arasındaki farkı anlamadan mezun olan öğrenci bunu nasıl öğreteceğini bilememekte dolayısıyla da öğretememektedir.

<sup>1</sup> Örnek olarak bk. Midhat Sadullah (2004), *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, (Hzl. Tuncer Gülensoy-Mustafa Fidan), Ankara: TDK Yay., s.214; Haydar Ediskun (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s.322; Geoffry L. Lewis (1967), *Turkish Grammar*; Oxford, s.137-138

Burada şunu da ifade edelim. Eldeki mevcut çalışmaların tamamında durum aynı değildir. Nadiren de olsa bazı gramerlerde ünlemlere -belli ölçüde- gerektiği önem verilmiştir. Örnek olarak bk. Necmettin Hacıeminoğlu (1984), *Türk Dilinde Edatlar*, 3.bs., İstanbul: MEB Yay., s.269-308; Zeynep Korkmaz (2003b), *Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay., s.1139-1192; Mazhar Kükey (2003), *Türkçenin Dilbilgisi I*, Samsun: Cem Ofset, s.398-410; Nurettin Koç (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.231-290

## Ünlemler

Konu hakkında derinlemesine ilk çalışma, Necmettin HACIEMİNOĞLU tarafından yapılan *Türk Dilinde Edatlardır*. Bu çalışmada *ünlemler* bağımsız bir kelime türü olarak değil de edatların bir alt başlığı olarak ele alınmıştır. *Ünlemleri* bağımsız bir kelime türü olarak işlevleri açısından inceleyen ilk çalışma Leylâ KARAHAN tarafından yaptırılan Yüksek Lisans tezidir. Bu çalışmada Fatma Süreyya KURTOĞLU günümüz edebî metinlerinden tespit ettiği *ünlem* örneklerini işlevlerine göre sınıflandırmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından ilki 1993 yılının ekim ayında başlatılan ve belli bir süre belli aralıklarla devam eden *Türk Gramerinin Sorunları* toplantılarından birinde *ünlem* ele alınmıştır. Şükrü Halûk AKALIN ile Hamza ZÜLFİKAR tarafından sunulan bildiriler ve bu bildirimlerin ardından yapılan tartışmalarda *ünlemler* enine boyuna masaya yatırılmıştır. Ancak hem söz konusu yüksek lisans tezi hem de bu toplantıda konu üzerinde her yönüyle bir mutabakat sağlanamamıştır. Biz de eldeki yazıda dilin bu az işlenmiş konusu üzerindeki farklı düşünceleri ortaya koymayı ve *ünlemlerle* ilgili soru işaretlerini ortadan kaldırmayı amaçladık.

*Ünlemlerle* ilgili meseleleri bir düzen içerisinde ele alabilmek için konuyu şöyle bir sıralamayla incelemeye karar verdik:

Terim ve Tanım: Türkçe sözlükler ve gramer terimleri sözlüklerindeki terim ve tanımlar ile Türkçe gramerlerdeki *ünleme* ilgili bölümlerde ifade edilenler, verilen örnekler.

Tasnif: Türkçe gramerlerde ele alınış şekli. Bu çalışmalarda bağımsız bir kelime türü olarak mı; yoksa edatın içinde bir alt başlık olarak mı değerlendirilmiş? Nasıl ele alınmalı?

Ünlemlerin kapsamı: *Ünlem* başlığı altında neler ele alınıyor, neler alınmalı? Yansımalar *ünlem* konusu içine dâhil edilmeli mi?

Ünlemlerin kendi içindeki tasnifi: *Ünlemler* hangi alt başlıklar altında incelenmelidir? Asıl *ünlemler* duygu *ünlemleri* midir, seslenme *ünlemleri* mi? Yoksa her ikisi de mi asıl *ünlemler*dir? Diğerleri asıl *ünlem* değil mi? Türkçe gramerlerde genel olarak *ünlemlerin* klasik tasnifi: duygu *ünlemleri*, seslenme *ünlemleri*, gösterme *ünlemleri*, soru ve cevap *ünlemleri* şeklindedir. Bu tasnif yeterli midir? Bunların dışında başka bir çeşit *ünleme* ihtiyaç var mıdır, yok mudur?

Ünlem değeri taşıyan / ünlem olabilen kelimeler / kelime grupları nelerdir?

Ünlemlerin cümle içindeki yeri: Bu sadece *ünlem* ya da *ünlem* gruplarının cümlenin herhangi bir yerinde kullanılışıyla ilgili değildir. *Ünlem* cümlenin herhangi bir unsuru mudur yoksa birçok araştırmacının ifade ettiği gibi cümle dışı unsur mudur? Hangi tür *ünlemlerin* içinde bulunduğu cümleler *ünlem* cümlesi olurlar? *Ünlem* cümlesi gibi bir tasnife ihtiyaç var mıdır?

Ünlemler dillere kaynaklık eder mi?

Ünlemler müstakil başlık altında ele alınmalı mı? Yoksa bunlardan ilgili bölümlerde mi bahsedilmelidir?

Bu başlıklar ve sorular doğrultusunda konu ele alınınca ilk anda akıllara gelebilecek birçok sorunun cevabının kendiliğinden ortaya çıkacağını ve böylelikle dilin en az işlenmiş konusu olan *ünlemler* üzerindeki sis perdesinin de belli ölçüde aralanabileceğini düşünüyorum.

Öncelikle burada *ünlemleri*;

1. *Sözlüklerde*

2. *Gramer Terimleri Sözlüklerinde*

3. *Gramerlerde*

3.1. *Türkçe Gramerlerde*

3.1.1. *Türkiye Türkçesi Gramerlerinde*

3.1.1.1. *Türk Araştırmacılar Tarafından Yazılan Türkiye Türkçesi Gramerlerinde*

3.1.1.1.1. *Ünlemleri Bağımlı Bir Kelime Türü Olarak Ele Alan Araştırmacılar*

3.1.1.1.2. *Ünlemleri Bağımsız Bir Kelime Türü Olarak Ele Alan Araştırmacılar*

3.1.1.2. *Yabancı Araştırmacılar Tarafından Yazılan Türkiye Türkçesi Gramerlerinde*

4. *Dil Bilimi Kitaplarında* inceleyerek yukarıdaki sorulara bunların ışığında cevap aramaya çalışacağız.

## 1. Sözlüklerde

*Türkçe Sözlükün ünlem maddesinde 1. Türü duyularını anlatan veya bir doğa sesini yansıtan kelime, nida: Ah! oh! Şak, çat vb. ifadesi ve örnekleri yer almaktadır (Türkçe Sözlük 2011: 2447).*

*Örnekleriyle Türkçe Sözlükte ünlem şu şekilde tanımlanmıştır: 1. Duygu ve heyecanları; sevinç, keder, ıstırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; kabul, ret, sorma, gösterme gibi durumları ifade eden kelime; ünlem edatı (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 2000: 3015).*

*Misalli Büyük Türkçe Sözlükte de ünlem hakkında şunlar ifade edilmiştir: 1. Seslenmeleri, korku, sevinç, şaşkınlık acıma gibi ruh hallerini, yasaklama, tasdik gibi hususları ifade eden kelime türü, nida: “Hey, aman, yaşa, vah vah, dur, peki kelimeleri birer ünlemdir (Ayverdi 2005: 6183).*

*Derleme Sözlüğünde ünlemek(I) Seslemek. (II) İlenmek, kargışlamak. (III) Gözünü boyamak, aldatmak, şaşırtmak şeklinde ele alınmıştır (Derleme Sözlüğü XI. C. 1993: 4066-4067).*

*Tarama Sözlüğünün ündemek (ındemek, ünlemek, ünnemek) maddesinde şunlar yazılıdır: Seslenmek, çağırarak, davet etmek (Tarama Sözlüğü VI. C. 1996: 4074).*

## 2. Gramer Terimleri Sözlüklerinde

*Zeynep KORKMAZ Gramer Terimleri Sözlüğünün ünlem maddesinde ünlemle ilgili olarak Konuşanın korku, sevinç, acıma, şaşkınlık gibi her türlü duygu ve heyecanını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya, seslenmeye, çağırarak, davet etmeye ve kısmen bağımlı kelimeler*

sınıfına giren kelime veya kelimeler: a!, e!, ah!, ay!, ey!, ya!, hah!, o!, vah!, eh!, hay hay!, vay!, of!, uf!, pöf!, aman!, haydi!, bravo!, hişt!, yazık!, hop!, hoppala!, yo!, ayol!, yuh!, yahu!, hu!, be!, sakın!, Allah!, Tanrım!, Yarabbi! vb. demiştir (Korkmaz 2003a: 224).

Ahmet TOPALOĞLU *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*nde ünlem için *Genellikle tek başına anlamı olmayan, ancak seslenmeleri; korku, sevinç, şaşkınlık, acıma gibi ruh hallerini; yasaklama, tasdik, gösterme gibi hususları ifade eden kelime türü. Ör. ey!, ya!, hey!, ayy!, aman!, oh!, yaşa!, yaa!, olamaz!, vah vah!, yazık!, dur!, koşma!, peki!, hayhay!, aha!, işte!, tee!* ifadelerine yer vermiştir (Topaloğlu 1989: 149-150).

*Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*nde Berke VARDAR *Konuşucunun duygusal bir tepkisini dile getiren, korku, sevinç, şaşkınlık, acıma anlatan, çağrı, buyruk, yasaklama vb. belirten ve tek başına tümce oluşturabilen sözcük. Örneğin A!, ey!, ya!, hadi!, vay!, sözcükleri Türkçedeki ünlemler arasında yer alır. Yansımalar, adlar eylemler vb. de ünlem olarak kullanılabilir. Ünlem içeren tümcelere ünlem tümcesi adı verilir* der (Vardar 2002: 206).

Mehmet HENGİRMEN de *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*nün ünlem maddesinde şunları ifade etmiştir: *Sevinme, üzülme, kızma, korku, şaşkınlık gibi duyguları belirten, doğa seslerini yansıtan ve bir kimseyi çağırmak için kullanılan sözcük* (Hengirmen 1999: 378).

### 3. Gramerlerde

#### 3.1. Türkçe Gramerlerde

##### 3.1.1. Türkiye Türkçesi Gramerlerinde

##### 3.1.1.1. Türk Araştırmacılar Tarafından Yazılan Türkiye Türkçesi Gramerlerinde

##### 3.1.1.1.1. Ünlemleri Bağımlı Bir Kelime Türü Olarak Ele Alan Araştırmacılar

Halit Ziya *Kavâid-i Lisân-ı Türkî (Türkçe Dil Bilgisi)*de *Edât-ı Nidâ* başlığı altında ünlemler için *Edât-ı nidâ meserret, keder, öfke ve korku gibi bir inîâli, ya'ni ruhun bir hissini ifâde için kullanılan kelimelerdir* demiştir (Türkay 1999: 62).

Türkçedeki edatları en kapsamlı biçimde ilk defa ele alan Necmettin HACIEMİNOĞLU *ünlemleri*, edatların bir alt başlığı olarak değerlendirmiş ve *Ünlemler* başlığı altında (*takdir, temenni, dua, hayret, teessür, pişmanlık, vb. duyguları ifade eden edatlar*) dedikten sonra ünlemleri şu şekilde tanımlamıştır: *Bunlar her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlerdir. Menşe ve yapı bakımından ya tabiat seslerini taklit suretiyle, yahut da hislerin yorumlanarak "ses" şeklinde terennümü neticesinde meydana gelmişlerdir. Bu bakımdan bir kısmı aşağı yukarı bütün dillerde müşterektir. Ancak manalı dil birliklerinin kalıplaşmak suretiyle teşkil ettikleri müstesna örnekler de vardır* (Hacıeminoğlu 1984: 293).

HACIEMİNOĞLU, *ünlemleri soru edatları, çağırma-hitap edatları, cevap edatları, ünlemler ve gösterme edatları* olmak üzere beş grupta inceler (Hacıeminoğlu 1984: 269-283;284-289;290-292;293-305;306-308).

Muharrem ERGİN *Türk Dil Bilgisinde Edat* ana başlığı altında *Ünlem Edatları* olarak ele aldığı *ünlemler* hakkında *Bunlar his ve heyecanları, sevinç, keder, ıstırap, nefret,*

hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruh hallerini; tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlardır. Bu edatlar umumiyetle geniş bir ifade kabiliyeti taşımakta, bazıları gerekince bir cümlelerin yerini bile tutabilmektedir. Bir kısmı bu ifade kabiliyetini ihtiva ettikleri ses unsurlarından, kendi ses yapılarından, bir kısmı ise bir arada kullanıldıkları cümlelerden alır. İfadeleri ses yapılarına dayanan, ses yapıları bir şeye delâlet edenler tek başlarına da vazife görebilir, kullanılabilir, bir şeyler ifade edebilirler. İfadeleri bir arada kullanıldıkları cümlelere dayananlar tek başlarına bir şey ifade etmez ve kullanılamazlar demiştir (Ergin 1989: 329).

ERGİN, devamında ise şunları ifade etmiştir: *Ünlem edatları ünlemler, seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları olmak üzere beşe ayrılır....*

*İşte başlıca ünlem edatları bunlardır. Bunların arasında ünlemlerle seslenme edatlarının asıl ünlem edatları; sorma, gösterme ve cevap edatlarının ise ikinci derecede ünlem edatları olduğu açıktır. Fakat bu ikinci derecedeki ünlem edatlarının da ünlem karakteri taşıdıklarına, diğerleri gibi ünlem tipinde edatlar olduğuna şüphe yoktur. Onun için esas karakterleri, ifade tarzları itibarıyla aynı tipte olan bütün beş türlü edatı ortak vasıflarını ifade eden ünlem edatları adı altında topladık (Ergin 1989: 329-332).*

Tâhir Ken'ân *Kavâid-i Lisân-ı Türkîde ünlemleri Edevât* ana başlığı altında değerlendirmiş ve *ünlem* için herhangi bir tanım / açıklama yapmadan edatların ve bağlaçların arasına *ünlemleri* de yerleştirmiş ve bazı *ünlemlerin* hangi işlevde kullanıldıkları gibi hususlardan bahsetmiştir. Tâhir Ken'ân *Edevât* tanımını ise şu şekilde yapmıştır: *Te'lîf-i cümel (ve) ibârât için esmâ ve ef'âle mukarenet ve tab'ında mahsus ve mahsur olan ma'nâyamuvâzabetle, ifâdâtımızı bir silsile-i selîseyerabt ve isbâl ve terkîbdeki karineyi zabt ve ikmâleden, ve ba'zanhissiyât-ı rakîke-i muhtelifeyetercümân olmak üzere münferiden dahi îrâd olunabilen elfâza "edevât" nâmı verilir (Karahan-Gürsoy 2004: 65-191).*

Tuncer GÜLENSOY *Türkçe El Kitabında ünlemleri Ünlem Edatları* başlığı ile *Edat* ana başlığı altında ele almış ve *ünlem* edatlarıyla ilgili olarak *Bir duyguyu (his, heyecan, sevinç, keder, ıstırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk, üzüntü), bir düşünceyi anlatan veya bir tabiat sesini yansıtan kelimelerdir* demiştir (Gülensoy 2000: 425).

GÜLENSOY *ünlemlerin* çeşitleriyle ilgili de *Ünlem edatları: a) Ünlemler, b) Seslenme edatları, c) Sorma edatları, ç) Gösterme edatları, d) Cevap edatları olmak üzere beşe ayrılır* der (Gülensoy 2000: 425-426).<sup>2</sup>

Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından yazılan *Kavâ'id-i Osmaniyyede ünlem* ayrı bir kelime türü olarak ele alınmamış, sadece *Edevât* başlığı altında birkaç ünlemden bahsedilmiştir (Özkan 2000: 123-124).

Sezai GÜNEŞ de *Türk Dili Bilgisinde ünlemleri Edat* ana başlığı altında ele almış ve *seslenme edatları* dediği *ünlemleri Seslenme edatları; "acıma, mutluluk, sevinç, coşku, elem, esef, kin, nefret, hayıflanma, tereddüt, şaşkınlık" gibi duygu ve heyecanları veya "ret, inkâr,*

<sup>2</sup> Araştırmacının aynı paraleldeki ifadeleri için ayrıca bk. Zeynep Korkmaz vd. (1997), *Yükseköğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, 4.bs., Ankara: YÖK Yay., s.111-112

soru sorma, cevap verme, çağırma, kabul, yönlendirme” gibi düşünce ya da amaçları belirtmeye yarayan yardımcı unsurlardır şeklinde tanımlamıştır (Güneş 2002: 284).

GÜNEŞ Bunlardan bir bölümü, duygu yoğunluğuyla çıkarılan seslerden ibaret olup, çıkmalarına sebep olan duyguları anlatır. Bir bölümü ise, ifade gücünü kendi ses yapısından alır. Diğer bir bölümü de yanındaki sözlerle birlikte değer kazanır. Anlatım gücünü kendi ses yapısından alan seslenme edatları, bir cümleyle birlikte kullanıldığı gibi, tek başına da kullanılabilir. Seslenme edatları, temel görevleri bakımından şu bölümlere ayrılır: ünlemler, çağırma edatları, gösterme edatları, soru edatları, cevap edatları diyerek bunları beşe ayırmıştır (Güneş 2002: 284-306).

Türkçenin Dil Bilgisinde Günay KARAAĞAÇ Ünlem edatları başlığı altında Ünlemler, değişik ortamlarda çıkarılan insan seslerinden ibarettirler ve değişik duyuları anlatmaya yararlar. Birçoğu, anlatım gücünü kendi ses yapılarından alırlar; fakat aralarında belirli bir duyguyu seslenme yoluyla anlatmak yanında, kendilerine özgü bir anlama sahip olanlar da vardır bilgisini vermiştir (Karaağaç 2012: 437).

KARAAĞAÇ ünlemleri seslenme edatları, soru edatları ve cevap edatları olmak üzere üçe ayırmış ve seslenme edatları başlığı altında seslenme, duygu ve gösterme ünlemlerini toplamıştır (Karaağaç 2012: 437-438).

M. Atâ ÇATIKKAŞ Türk Dili Kılavuzunda Ünleme (Nida) Edatları (Ünlemler) başlığı altında Her çeşit duyguları (hayret, takdir, temenni, dua, beddua, pişmanlık, acıma, sevinç vb.) ifade eden ses taklidi kelimelerdir diyerek ünlemleri tanımlamıştır (Çatıkkaş 2001: 167).

ÇATIKKAŞ bunları iki çeşide ayırmıştır: Ünlemler yapılarına ve anlamlarına göre ikiye ayrılır: Seslenme-çağırma ünlemleri, duygu ünlemleri (Çatıkkaş 2001: 167-170).

Fuat BOZKURT da ünlemlerle ilgili olarak Türkiye Türkçesinin Ünlem Tümcesi başlığı altında Korkma, acıma, sevinme, özlem, kızma, pişmanlık, beğenme, övme, tikslenme vb. duyguları anlatan tümcelere ünlem tümcesi denir. Ünlem tümceleri, ünlemler, yansımalar, seslenme sözleri ve ünlem değerindeki sözlerle kullanılabilir bilgisine yer vermiştir (Bozkurt 2000: 193-195).

### 3.1.1.1.2. Ünlemleri Bağımsız Bir Kelime Türü Olarak Ele Alan Araştırmacılar

Midhat Sadullah'ın yazdığı Tuncer GÜLENSOY ve Mustafa FIDAN tarafından hazırlanan Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri isimli eserde ünlem normal olarak nidâ terimiyle karşılanmış ve ayrı bir kelime türü olarak ele alınmıştır. Sadullah eserinde Nidâyı Hayret, hiddet, nefret, tahassür, haz, elem, takdir ve tahsin gibi hisiyât ve teheyycâtîfâde eden esvât ve elfâza “nidâ” denir şeklinde tanımlamıştır (Gülensoy-Fidan 2004: 214).

Sadullah bunları Nidâlar tabîi ve basit, i'tibârî ve mürekkep olmak üzere ikiye ayırmıştır (Gülensoy-Fidan 2004: 214).

Tahsin BANGUOĞLU Türkçenin Gramerinde ünlemi bağımsız bir kelime türü olarak ele almış ve Bir duyusu, bir dileği canlı bir şekilde ve bazan tek başına anlatmaya ve bir

kimseye seslenmeye yarayan kelimelere ünlem adını veriyoruz şeklinde tanımlamıştır (Banguoğlu 1995: 396).

BANGUOĞLU konunun devamında ünlemlerle ilgili Yapı, tonlama ve kullanım özellikleriyle başlı başına bir işleyişleri olan ünlemlere dilde bu yönlerden yaklaşan başka kelime toplulukları vardır. İşleyişte aynı görünmeleri sebebiyle bunları da ünlemlerle birlikte gözden geçirmemiz gereklidir. Gerçekten yansılama, hayvana seslenme, çocuk dili ve argo kelimeleri nihayet başka kelime sınıflarından alınıp ünlem olarak kullanılan kelimeler, kelime öbekleri ve deyimler hep ünlem karakterinde dil unsurları olabilirler.

....Asıl ünlemleri kullanışları bakımından kabataslak iki öbekte toplayabiliriz:

1. Duyuş Ünlemleri: Birtakımı doğrudan doğruya konuşanın duyularını ve kendine ait dileklerini açıklamaya yararlar. Bunlara duyuş ünlemleri adını veririz.

Bunlar sevinç, acı, hayret, takdir, hayranlık, esef, nefret, bezginlik, üşenme, bunalma gibi pek çeşitli duygular ifade ederler.

2. Soruşturma Ünlemleri: Birtakım ünlemler de eydilenin ilgisini çekmeye, onu çağırmaya, eğilimini, düşüncesini anlamaya, onu teşvik etmeye, doğrulamaya veya reddetmeye yararlar. Dışa dönük ve başkasıyla ilgili olan bu ünlemlere de soruşturma ünlemleri diyoruz demiştir (Banguoğlu 1995: 397-399).

Hüseyin Cahit Türkçe Sarf ve Nahivinde ünlemleri bağımsız bir kelime türü olarak değerlendirmiş ve bunlar hakkında Lâkırdı arasında hayreti, hiddeti, hazzı, elemi, teneffürü, tahassürü, ilh. ifâde etmek üzere izhar edilen esvât “nidâ” ta’bir olunur demiştir (Karahan-Ergönenç 2000: 339).

Kaya BİLGEGİL Türkçe Dilbilgisinde ünlemleri Çeşitli duygu ve arzularımızla zaptolunamayan heyecanlarımızı yüklenen, bazen örneği tabiatta bulunan ve anlatım kabiliyeti bir cümleleninkine denk olabilen insan ses, çığlık ve sözleri, ünlemleri teşkil eder şeklinde tarif eder (Bilgegil 1963: 229).

BİLGEGİL çalışmasında Ünlemler anlamları bakımından üçe ayrılır: Çağırma ünlemleri, duygu bildiren ünlemler, taklidi sesler olmak üzere üç çeşit ünlemden bahsetmiştir (Bilgegil 1963: 229-239).

Ahmet Cevat EMRE Türk Dilbilgisi isimli eserinde ünlemlerle ilgili olarak Kelimeler anlam bakımından türlü türlü olur. En başta ünlem denilen ve eski avazları, haykırışları andıran kelimeler gelir. Bunlar en içten kopma anlatış araçları sayılır. Ünlemler sese verilen tonun yardımıyla, heyecanlı duyularımıza en canlı bir anlatışla tercüman olurlar der (Emre 1945: 19;553-564).

Ahmet Cevat EMRE tarafından yazılan Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv isimli çalışmada da ünlem bağımsız bir kelime türü olarak ele alınmıştır. Bu konuda Ahmet Cevat EMRE Zarf ve nidâ kısımlarına dâhil olan kelimelerin edevattan ayrı sayılması elzemdir demiştir (Sağol-Şahin-Yıldız 2004: 229).



Ahmet Cevat EMRE çalışmasında konuya *Hissiyat ve teheyycâttan birini ifadeye hizmet eden tabîfevsâtaveyâi'tibârîelfâz ve kelimâta (nidâ) ta'bir olunur* diyerek devam etmiş ve *Bunlar da basit ve mürekkep olmak üzere ikiye ayrılır. Başlıcaları şunlardır: Tabî ve Basit Nidâlar, İ'tibârî Nidâlar* demiştir (Sağol-Şahin-Yıldız 2004: 230).

Yine EMRE *Gramerimiz İçin* isimli eserinde *nidanın münada ile karıştırılmamasını bunların farklı farklı şeyler olduğunu* belirtmiş; ayrıca *nidalarla yansımaların aynı başlık altında değerlendirilmemesi gerektiğini* de ifade etmiştir (Emre 1941: 23-24).

Ahmet Cevat EMRE bir diğer eseri *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layihada* *nidayı Tabii ve Asli Nidalar ve Nidalaştırılmış Sözler* olarak iki grupta değerlendirmiş ve nida hakkında *Bazıları hakiki haykırmalardan başka bir şey değildir: ay! vay! ah! vah! hey! ya! ha! hayhay! hay! hişt! pişt! Fakat bu basit haykırmaların da manaları vardır, yani her biri muayyen bir hissin veya ihtisasın ifadesinde kullanılır ve işitenler onun hangi his veya ihtisas için kullanıldığını anlarlar.*

*Her lisanda bu nidalar başka başkadır; bununla da en tabii ifade vasıtaları gibi görünen nidaların bile içtimai mahiyette işaretler olduğu anlaşılır* demiştir (Emre 1931: 77-78). EMRE diğerlerinde olduğu gibi bu eserinde de nidalarla yansımaları ayrı ayrı başlıklar altında ele almıştır.

Tahir Nejat GENCAN *Dilbilgisinde ünlem Sert, dokunaklı etkilerle, duygular birden uyanır, coşkulaşır. Coşkunun söze dönüşmesiyle, yani bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acı, şaşma... duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan sözcüklere ünlem diyoruz* şeklinde tanımlamıştır (Gencan 1979: 479).

GENCAN *Ünlemler başlıca ikiye ayrılabilir: 1) Çağrı ünlemleri. 2) Dokunaklı, duygusal ünlemler* diyerek bunları iki grupta toplamıştır (Gencan 1979: 479-492).

Haydar EDİSKUN *Türk Dilbilgisi* isimli çalışmasında *ünlemleri bağımsız bir kelime türü olarak ele almış ve ünlemler hakkında Ünlemler, bir heyecanın etkisiyle ağızımızdan çıkararak duygularımızı canlı bir biçimde anlatmaya yarayan kelimelerdir.*

*Ünlem genel olarak, insanın herhangi beklenmedik bir olay, görülmedik bir yaratık karşısında konuşamaz duruma geldiği anda ağızından çıkıveren ses ya da seslerdir* bilgisini vermiştir (Ediskun 1992: 322).

EDİSKUN konunun devamında *Ünlemler, üçe ayrılırlar:*

a) *Asıl ünlemler, birini çağırmada kullanılan ya da konuşanın taşkın duygularını anlatan ünlemlerdir: Hey!, Ey!, Hu!, Kuçukuçu!, Hişt!, Haydi!, Vah vah!, Bire medet!, Eyvah!, Oh!, Ay!, Of!... vb.*

b) *Ünlem olarak kullanılan kimi isimler, sıfatlar ile fiillerin emir kipleri: Dehşet!, Arkadaşlar!, Allah!, Allahım!, Alçak!, Alçaklar!, Hain!, Nefis!, Güzel!, Yaşa!, Var ol!, Dur!... vb.*

c) *Yansımalar, canlı varlıkların seslerini, cansız varlıkların gürültülerini taklit eden ünlemlerdir: Paldır küldür!, Şangır şungur!, Hav hav!, Kukuriku!, Cart!, Corp!, Fış fış!, Takır tukur!, Fiskos!, Şıkır şıkır!... vb.*

*Ünlemler, cümle değerinde sözlerdir. Örneğin, bir tek eyvah! sözü, bize, konuşanın hangi ruh durumu içinde bulunduğunu anlatabilir. Bu nedenle, ünlemler, tek başlarına kullanıldıkları gibi, anlam gereğine göre, cümlelerin başında ya da sonunda da bulunabilirler demıştır (Ediskun 1992: 322).*

Doğan AKSAN yönetiminde hazırlanan *Sözcük Türleri* isimli çalışmada *ünlemler, Kimi zaman sevinme, kızma, korku, acıma, şaşma gibi, ansızın beliren duyguları, kimi zaman da birtakım doğa seslerini yansıtmaya yarayan sözcüklerdir* diye tanımlanmıştır (Aksan vd. 1983: 181).

Bu çalışmada *ünlemler*

1- *Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan sözcükler*

2- *Ünlem olmuş sözcükler*

3- *Yansıma sözcükleri olmak üzere üç grupta toplanmıştır (Aksan vd. 1983: 181-201).*

Nurettin KOÇ *Yeni Dilbilgisinde ünlemi Sevinme, kızma, acıma, şaşma, korku... gibi duyguları anlatan; çağrı, buyruk, yasaklama gibi özel durumları bildiren; ya da bir doğa sesini yansıtan sözcüklere ünlem denir* şeklinde tanımlamıştır (Koç 1990: 208).

KOÇ bunları *Her dilde olduğu gibi, Türkçede de her türden sözcük ünlem gibi kullanılabilir. demiş ve ünlemleri ünlem olan sözcükler (asıl ünlemler), ünlem gibi kullanılan sözcükler ve yansıma sözcükler* olmak üzere üçe ayırmıştır (Koç 1990: 209-228).

*Türkçenin Dilbilgisi 1* isimli çalışmasında Mazhar KÜKEY *ünlemi “Korku, şaşma, acıma, sevinç, üzüntü, kızgınlık” gibi duyguları dile getiren ya da bir çağrı bildiren sözcüklere “ünlem” denir* diye tarif etmiştir (Kükey 2003: 398).

KÜKEY, ünlemleri

A. *Asıl ünlem olan sözcükler*

B. *Kullanışta ünlem olan sözcükler*

C. *Ünlemleşen yansıma sözcükleri başlıkları altında üçe ayırmıştır (Kükey 2003: 398-410).*

Zeynep KORKMAZ *Türkiye Türkçesi Grameri* isimli eserinde *ünlemleri* ayrı bir bölümde ve *Anlamli-Görevli Kelimeler* başlığı altında incelemiş ve *ünlemi* şu şekilde tanımlamıştır: *Ünlem, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarını etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türüdür: aa, aboo, aferin, anam, aşk olsun, ay, ayol, arkadaş, be, bre, başüstüne, cart, ee, eh, ey, eyvah, hâh, haydi, hayır, hey, hişt, hoppala, hoş, huu, ooh, ohaa, işte, of, pekâlâ, peki, pist, sakın, şşşt, tüh, vah, varol, vay, yaa, yahu,*

yaşa, yazık, yoo, yuh, hay hay, of be, sakın ha, gelsene, tövbe tövbe, tüh be, yeter be, cıbil cıbil, çat pat, horr, çatır çatır, dangıl dungul, fokur fokur, gümbür gümbür, mışıl mışıl, şakır şukur, pisi pisi vb.

KORKMAZ tanımın ardından da *Yukarıda sıralanan örneklerden rahatça anlaşılacağı üzere; ad, sıfat, fiil gibi kelime sınıfları, insanların düşünce dünyasındaki kavramlara karşılık olduğu hâlde, ünlemler bir yönü ile insanın ruh dünyasındaki duygu ve heyecanları dışarı vurmaya, bir yönü ile de tabiattaki çeşitli ses ve olayları taklit yolu ile adlandırmaya yarayan bir kelime sınıfıdır.*

*Ünlemler anlatım güçlerini çoklukla kendilerini karşılayan kelimelerin ses yapılarından alırlar. Bu bakımdan, ünlemler; duygu, dilek ve heyecanlar ile doğadaki seslerin dile yine ses olarak yansımış görüntüleri olarak da nitelendirilebilir bilgilerini vermiştir (Korkmaz 2003b: 1140).*

KORKMAZ, ünlemleri nitelik ve görevleri bakımından *içe dönük ünlemler, dışa dönük ünlemler, ses yansımali (ses taklidi) ünlemler ve ünlem gibi kullanılan kelimeler* olarak tasnif etmiş *içe dönük ünlemler* başlığı altında *duygu ünlemlerini*, dışa dönük olanları da *seslenme (hitap), gösterme, sorma, “cevap verme, onaylama, kabullenme, red, inkâr, gizleme”* şeklinde değerlendirmiştir (Korkmaz 2003b: 1148-1193).

### 3.1.1.2. Yabancı Araştırmacılar Tarafından Yazılan Türkiye Türkçesi Gramerlerinde

A.N.KONONOV *Grammatika Sovremennogo Türetskogo Literaturnogo Yazıkada ünlemleri* ayrı bir başlık altında değerlendirmiş ve *ünlemi Duyguları anlatmaya yarayan kelimelerdir* diye tarif etmiştir (Kononov 1956: 363).

A.N. KONONOV ünlemleri yapıları bakımından *ilkel ve bileşik* olarak ifade ettikten sonra *kelime ya da cümle olarak kullanılan ünlemler* olarak çeşitlendirmiştir (Kononov 1956: 363-367).

Jean DENY *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)* isimli eserinde ünlemleri *Edatlar* ana başlığı altında ele almış ve *Nidalar* başlığı altında *İki türlü nidalık “exclamatif” edatlar vardır:*

1. Çağrılı “*interpellatif*” *nidalar ki muhatabı çağırmak, ondan bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeye yarar.*
2. Dokunaklı “*affectif*” *nidalar ki, nefsâni “sübjektif” mahiyette olup ruhun dokunaklarını (duyu ve duygularını) ifade ederler; bunlar haykırılı nidalardır demiştir (Deny 1941: 676-705).*

Jaklin KORNFILT *Turkish* isimli çalışmasında ünlemleri *Yansulamalar ve Ünlemler* başlığı altında ele almıştır. KORNFILT bu bölümde ünlemler hakkında *Türkçede farklı söyleniş şekilleriyle birçok duyguyu ifade eden çok fazla ünlem var.* demiş ve şu örnekleri sıralamıştır:

*Yazık!*                      ‘*A pity; toobad!*’  
*Mutlaka!*                    ‘*Definitely; without fail!*’

<i>Elbette!</i>	<i>'Of course!'</i>
<i>Yapma!</i>	<i>'You don't say!' ('Don't do (it)!')</i>
<i>Mükemmel!</i>	<i>'Perfect!'</i>
<i>Dinle!</i>	<i>'Listen!'</i>
<i>Eyyah!</i>	<i>'Alas! Woe is me!'</i>
<i>Yemin et!</i>	<i>'Swear (to it)!'</i>
<i>Doğru söyle!</i>	<i>'Tell the truth!'</i>
<i>Şüphesiz.</i>	<i>'Without any doubt.'</i>
<i>İmkânı yok!</i>	<i>'It's not possible!'</i>

*Şaka ediyorsun!* *'You are joking!'* (Kornfilt 1997: 517).

KORNFILT konunun devamında da *Bazı ünlemler klitiktir. Örneğin –A eki ikinci şahısların sonuna şart ifadesi olarak eklenir:*

*Kal -sa -n -a!*

*Stay -Cond. -2.sg. -A*

*"Do stay! Why don't you stay! Please do stay!"*

*Gel -sé -n -e!*

*Come -Cond. -2.sg. -A*

*"Do come! Why don't you come! Please do come!"* bilgisini vermiştir (Kornfilt 1997: 517-518).

KORNFILT son olarak Türk hece yapısına uymayan çok az *ünlem* olduğundan bahsetmiş ve şu örnekleri vermiştir:

*Aaa!* (*expressessurprise*)

*Yoo! 'NO!'* (*expresses incredulity And is derived from the existential negative yok*)

KORNFILT bazı örneklerde bunun görülebildiğini ancak bunların dilin genel yapısına uygun olduğunu da belirtmiş ve bunun nedeni olarak ünlülerin vurgulanış şekillerini göstermiştir (Kornfilt 1997: 518).

James W. REDHOUSE *A Simplified Grammar Of The Ottoman-Turkish Language* isimli çalışmasında *ünlemleri* bağımsız bir kelime türü olarak değerlendirmiş ve *ünlemler* hakkında *Bunlar genellikle Arap ve Fars dilleri kökenlidir. İngilizcedeki gibi kelimelerin önünde kullanılırlar. Başlıcaları şunlardır: éy, yâ, âh, eyvâh, âfêrin kabaca âferim* demiştir (Redhouse 1884: 157).

REDHOUSE, ardından da *Kendisinden sonra isimler, fiiller ve zamirler de gelebilir* diyerek *Evet!, Gerçekten!, Gördün mü!* örneklerini sıralamıştır (Redhouse 1884: 157).

G. L. LEWIS *Turkish Grammar*da *ünlemlerden* bağımlı ya da bağımsız bir kelime türü olarak bahsetmemiş; sadece *emir cümlelerinde ikinci teklik şahsa emredilirken haydi, aman*

ve *destur* kelimelerinin kullanıldığını ikinci çokluk şahıslarda ise bunların *haydiniz*, *amanın*, *desturun* şeklinde kullanılabileceğini ifade etmiştir (Lewis 1967: 137).

LEWIS, bir topluluğa seslenildiğinde *heyinhaydinin* kullanılabileceğini de ifade etmiştir (Lewis 1967: 138).

Robert UNDERHILL *Turkish Grammar* isimli çalışmasında *ünlemleri* ne bağımlı / bağımsız bir kelime türü olarak ele almış ne de emir cümleleri bahsinde bunlardan bahsetmiştir (Underhill 1980: 421-423). Aynı UNDERHILL gibi Lewis V. THOMAS da *Elementary Turkish* isimli çalışmasının hiçbir bölümünde *ünlemler*den bahsetmemiştir.<sup>3</sup>

#### 4. Dil Bilimi Kitaplarında

Dil bilimi kitaplarının pek çoğunda *ünlemlere* rastlayamadık; ancak rastladıklarımızda da *ünlem* ne tam olarak ifade edilmiş, ne kapsamından ne çeşitlerinden ne de işlevlerinden bahsedilmiştir. Sadece *ünlemlerin* dile kaynaklık ettiği üzerinde durulmuştur.

Doğan AKSAN *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* isimli çalışmasının birinci cildinde konu ile ilgili olarak *Dilin Doğuşu* ana başlığının *Ünlemleri Temel Alan Görüş* alt başlığı altında şunları ifade etmektedir: *Kimi bilginler de dilin doğuşunu ünlemlere dayatmış, insanların çeşitli olaylar karşısında ruh ve bedenle ilgili duygularının etkisiyle çıkardıkları ünlemlerin sonradan sözcüklere dönüştüğünü, çeşitli kavramları karşıladığını ileri sürmüşlerdir. Tıpkı yansıma sözcükler gibi, ünlemlerin de her dilin sözvarlığında yerleşmeleri olağandır. Örneğin dilimizdeki oflamak, inlemek gibi eylemleri bu türden sayabiliriz. Ancak bu öğelerin sayısının çok az olması, dilin doğuşunu bunlara bağlamanın da yerinde olmadığına tanıktır* (Aksan 2000: I. C. 96-97).

Ferdinand de SAUSSURE de (1998), *Genel Dilbilim Derslerinin Göstergenin Nedensizliği* başlığı altında *ünlemlerle* ilgili olarak *Ünlemleri, nerdeyse doğanın zorlamasıyla oluşmuş, gerçekliğin kendiliğinden anlatım biçimleri olarak görme eğilimi vardır. Ne var ki bunların çoğunda gösterilenle gösterenin zorunlu bir bağ kurduğu yadsınabilir. İki dili bu açıdan karşılaştırmak, söz konusu anlatımların, bunların birinden öbürüne ne denli değiştiğini göstermeye yeter (örneğin Fransızcada aïe! "ay!" denir. Almancada au!). Kaldı ki birçok ünlemin başlangıçta belli bir anlam taşıyan sözcükler olduğu bilinir (bak. Fr. Diable! "şeytan": "hay kör şeytan!", mordieu! "hay Allah!" = mort "ölüm", Dieu "Tanrı"-dan, vb.).*

*Kısacası, yansımalarla ünlemler ikinci derecede önemi olan öğelerdir ve bunların simgesel bir kaynağı bulunduğu da kimi yönlerden yadsınabilir demiştir* (Saussure 1998: 114-115).<sup>4</sup>

<sup>3</sup> bk. Lewis V. Thomas (1986), *Elementary Turkish*, Harvard University Press

<sup>4</sup> V. Doğan Günay, Aksan'ın çalışmasına atıfla aynı şeyleri ifade etmiştir. bk. (2004), *Dil ve İletişim*, İstanbul: Multilingual, s.133

İncelediğimiz; ancak ünlemlerle ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız dil bilimi kitaplarından bazılarını da burada dikkatlere sunuyoruz: M. Osman Toklu (2003), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yay.; Nadir Engin Uzun (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual; Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler)

## 5. Genel Değerlendirme

### 5.1. Terim ve Tanım Hakkında

Terim ve tanım konusunda incelenen çalışmalarda herhangi bir farklılık söz konusu değildir. Sadece bazı gramerlerde *ünlem* yerine *nida* terimi kullanılmış; ancak araştırmacılar genel olarak *ünlemde* mutabık kalmışlardır. Tanımda da herhangi bir sıkıntı yoktur. Zaten pek çok araştırmada *ünlem*, aynı şekilde tanımlanmıştır.

### 5.2. Ünlemlerin Gramerlerde İşleniş / Ele Alınış Şekli Hakkında

*Ünlemin* gramerlerde işleniş / ele alınış şekli biraz farklılık göstermektedir. Şöyle ki; bazı araştırmacılar *ünlemi edat* ana başlığı altında, bazıları ise bağımsız bir kelime türü olarak ele almıştır. Bunları yukarıda sıraladık.

*Ünlemin* nerede, nasıl, ne şekilde ele alınacağı konusunda ifade edeceklerimiz var; ancak bunlardan önce gramerlerde neden bağımlı ya da bağımsız bir kelime türü olarak ele alındığının nedeninin ortaya konması gerekir. Bu, hiçbir araştırmacı tarafından net olarak ifade edilmemiştir.

*Ünlemi* bağımlı bir kelime türü olarak değerlendirenler yani bunları *edat* ana başlığı altında ele alan araştırmacılar *ünlemleri*, anlamsız bir kelime türü olarak -en azından bir kısmını- ifade etmemişler; hatta bunların bazılarının bir cümle değeri taşıdığı yani tek başlarına anlam taşıdıkları üzerinde durmuşlar; ancak anlamsız olduklarını söyledikleri *edat* ve *bağlaç*la aynı kategoride değerlendirmişlerdir. Bu, bir çelişkidir. *Evet* ya da *hayır* anlamsız mıdır? Bunlar ve daha birçokları bir cümle değerinde kullanılabilirler. Bunun nedenlerinden biri, gramerlerimizin kendi iç disiplini içinde değil de önce Doğu sonra da Batı gramerciliği etkisinde yazılmasından, yani klasik tasnifle kelimelerin isim, fiil, ekler ve edatlar diye tasnif edilmesinden kaynaklanıyor olabilir.

*Edat*, *bağlaç* ve *ünlem*, *edat* ana başlığı altında incelenmektedir. Elbette bunların yapım ve çekim eklerini alamamaları gibi benzer tarafları da vardır. Bu doğru; yalnız diğer kelimelerde de benzer yönler bulunmaktadır. Sıfat ve zarfın çekime girememesi ya da tek başlarına kullanılamaması gibi. Bunları aynı başlık altında mı değerlendiriyoruz?

*Ünlemler* anlam yönü öncelikli olan kelimelerdir. Yani sadece cümle değeri taşıyanları anlamlı olarak ele alamayız. Diğerleri için de bu durum şu gerekçe ile geçerlidir. Yani *aman*, *ah*, *of* vs. anlamsız mıdır? Bu *ünlemlerin* çok değişik işlevde ve anlamda kullanıldıkları araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.<sup>5</sup> Dolayısıyla böyle bir yorumla bunları *edat*

---

Kıran (2002), *Dilbilime Giriş*, 2.bs., Ankara: Seçkin Yay.; André Martinet (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual; John Lyons (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Çev. Ahmet Kocaman, Ankara: TDK Yay.

<sup>5</sup>bk. Turgut Baydar (2013), *Ünlemlerin Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanılışları ve İşlevleri*, Ankara: Hakan Basın Yayın Dağıtım; Fatma Süreyya Kurtoğlu (1995), *Türkiye Türkçesinde Ünlemler ve Fonksiyonları*, Ankara: (Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

başlığı altında incelemek ve anlamsız kelimelerle birlikte değerlendirmek doğru değildir. Ancak bir kısım *ünlemlerin* görev yönlerinin ağır bastığı da ortadadır. Bu nedenle Zeynep KORKMAZ'ın da ifade ettiği gibi *ünlemleri Anlamlı-Görevli Kelimeler* olarak değerlendirmek bize mantıklı gelmektedir.

### 5.3. Ünlemlerin Dillere Kaynaklık Ettikleri Hakkında

*Ünlemlerin* dillere kaynaklık ettiği konusu da son derece tartışmaya açık bir konudur. En iptidai dillerden en modern dillere kadar her dilin muazzam bir işleyiş şekli vardır. Bir dilin bünyesinde nasıl kavram işaretleri olan isimler varsa, hareket ifade eden fiiller varsa binlerce anlam ilişkisi kuran edatlar ve yansılamar (tabiat taklidi sesler) varsa *ünlemler* de var. Kelime türlerinin tamamı dilde kullanım alanı bulmaktadır. Elbette ele alınan konu, yazının türü vs. bunların kullanım sıklıklarında etkilidir; ancak hepsi belli oranda dile mal olmuştur.

Günümüze gelinceye kadar dillerin nasıl oluştuğu hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Özcan BAŞKAN bu teoriler hakkında ...*İnsan dilinin doğuşu ve oluşumu hakkında binlerce yıl öncesinden başlayarak bugüne kadar çeşitli fikirler ve tahminler ileri sürülüp durulmuştur.... Hepsi hayal ürünü olan bu varsayımlar, dillerdeki kelimelerden ancak bir kısmını açıklamaya çalışmakla yetinmişlerdir. Bunların gülünçlüğünü belirtmek üzere bunlara alaycı isimler takılmış, ve ileri sürülen fikirlere "teori" adı verilmiştir* ifadelerini kullanmış ve bunları sıralamıştır. Biz burada sadece bizimle ilgili olan maddeleri zikretmekle yetineceğiz. BAŞKAN, *Kelimelerden birçoğu, insanların çıkarmış oldukları seslerden ve nidalardan meydana gelmiştir. Bunlar, insanların elinde olmaksızın çıkmakta, ve insanların acı, zevk gibi çeşitli duyularını ve duygularını yansıtmaktadır. Sözgelimi, /ah/ gibi bir ses karışımı, insanın acı duyusunu dile getiren bir kelime sayılmaktadır. İnğh-ınğh teorisi.... Dördüncüsüne göre, kelimelerin çoğu, insanların bir arada iş görmeleri süresinde meydana gelmiştir. Beden yolu ile yapılan bu iş hareketleri sırasında nefesin de çeşitli hareketlere uydurulması ile kelimeler meydana gelmiştir. Söz gelimi, /h.o.p/ ses dizisi, birlikte bir şey kaldırırken insanların çıkardığı seslerden meydana gelmiştir. Hop-hop teorisi. .... Bu gibi varsayımlar sadece belli ve sınırlı bir malzemeye, ve belli sayıdaki Batı Avrupa dillerine dayandıklarından temelsiz ve gülünç kalmışlar; bu yüzden de, insan dilinin doğuşu ve oluşumu konusu XX. yüzyıl ortalarına kadar ertelenmiştir demiş, ardından da bunlara göre çok daha mantıklı gelen kendi teorisini ortaya koymuştur (Başkan 1989: 143-156).*

Dile kaynaklık ettikleri ifade edilen *ünlemler* dillerin temelini oluşturmakta mıdır? Eldeki verilerden edindiğimiz intiba odur ki böyle bir şey söylemek son derece zordur. BAŞKAN'ın da ifade ettiği gibi yazılı metinlerin insan dilinin var oluşuna oranı 1/200'dür. Yani üç buçuk saatten fazla süren bir devrenin son bir dakikası hakkında elde bilgi bulunuyor (Başkan 1989: 143). Bu verilerle yorum yapmak, hatta bununla da yetinmeyip bir hüküm vermek her şeyden önce bilimsel gerçeklikle örtüşmemektedir. Bu kadar sistemli, etkileyici, pratik bir işleyişe sahip olan dilin kaynağını sadece *ünlemlere* dayandırmak bana çok da doğru

bir yaklaşım gibi gelmemektedir. Ünlemlerin bu manada çok küçük bir katkısı olabileceğini düşünüyorum.

Necip ÜÇOK *Genel Dilbilim (Lengüistik)* isimli çalışmasının *Dilin Menşei* bölümünde ...Yakından incelendiği zaman, nidalardan meydana gelmiş kelimelerin pek az sayıda olduğu görülür. Mesela ağlamak bunlardan biridir; çünkü dil, büyük mikyasta açıklamaya yarar; fakat onun “gayriihtiyari ifade hareket”lerinden başka bir şey olmadığı zamanlar da vardır. Bu anlarda nidalar meydana gelirler demektedir (Üçok 1947: 38-39). ÜÇOK’un konunun devamında BENFEY’den naklettiği kendi söylediklerine paralel olan şu bilgileri de dikkatlere sunuyorum: *Dil ile nida arasında büyük bir uçurum vardır. Çünkü hakikaten insan ancak konuşmadığı veya konuşmak istemediği zaman nidalardan faydalanır ve bazı nidalar öyle fonemlerden teşekkül eder ki, bunları yazı halinde göstermek bizim için pek güç, hatta çok kere imkânsızdır* (Üçok 1947: 39).

#### 5.4. Ünlemlerin Kapsamı Hakkında

Yansımaların *ünlem* kapsamı içine alınıp alınmayacağı konusu da araştırmacılar tarafından mutabık kalınan bir konu değildir. Kimi araştırmacılar bunları da *ünlemlere* dâhil etmiş bu şekilde bilgi ve bu yönde örnekler vermiştir.<sup>6</sup> Kimisi de bunları *ünleme* dâhil etmemiş ve ayrı bir başlık altında ele alıp incelemiştir.<sup>7</sup> Ancak diğer konularda olduğu gibi burada da neden yansımalar *ünlemlere* dâhil edilmiş ya da neden *ünlemlerin* dışında değerlendirilmiş bu konuda hiçbir açıklama yapılmamıştır.

Bize göre yansımaların *ünlem* konusu içinde değil de bağımsız bir tür olarak ele alınması daha doğru olacaktır. Çünkü *ah, oh, vah, tühle fırl fırl, şırıl şırıl, pat, küt, çat* vb. arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildir. *Sular şırıl şırıl akıyordu. Çocuğa pat küt vurdular. Tangır tungur yuvarlandı.* cümlelerinde bir *ünlem* ifadesi yoktur.

Bunların yapım ekleri ile genişlemiş şekilleri de yansımadır: *şırıldamak, şakırdamak, vızıldamak, zırlamak* vb. gibi. *Ünlemler* yapım ekleri ile genişlemezler ve çekime girmezler. *Ahlamayı bırak. Onun ahına vahına inanma.* gibi örneklerde *ünlemlerin* de yapım / çekim eki alabildikleri görülüyor denilebilir. Ancak bu kelimeler *ünlem* değil; isimdir. Nasıl *Çalışkanı severim.* ya da *İçeriye girdi* cümlelerinde artık sıfat ya da zarftan bahsedemsek bu cümlelerde de *ünlem*den bahsedemeyiz.

#### 5.5. Asıl Ünlemlerin Hangileri Olduğu ve Ünlemlerin Kaç Grupta Toplandığı Hakkında

Tartışılması gereken konulardan biri de asıl *ünlemlerin* hangisi ya da hangileri olduğudur. Araştırmacıların çoğu *ünlemlerini* asıl *ünlem* olarak değerlendirmiş; bazıları seslenmeleri / hitapları da bunlara dâhil etmiş (seslenmelerin / hitapların da bunlara

<sup>6</sup> Örnek olarak bk. M. Kaya Bilgegil (1963), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, s.229-239; Haydar Ediskun (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s.322; Nurettin Koç (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.231-290

<sup>7</sup> Örnek olarak bk. Hüseyin Cahit (2000), *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Hzl. Leylâ Karahan-Dilek Ergönenç, Ankara: TDK Yay., s.339; Tahir Nejat Gencan (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yay., s.479-492; Ahmet Cevat Emre (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul, s.553-564



dâhil edilebileceğini ifade etmiş)tir. Ancak dikkatlerden kaçan bir şey vardır. *Ünlem* ≡ *Nida*. Biz yukarıda sözlüklerdeki *ünlem* maddelerini inceledik. Yine sözlüklerdeki *nida* maddelerine baktığımızda da şu tablo ortaya çıkıyor:

Ferit DEVELLİOĞLU'nun *Lugatının nida* maddesinde şunlar yazılıdır: 1. *Çağırma, bağırma, seslenme*. 2. *Ses verme*. 3. *Gr. \*Ünlem, fr. Interjection* (Devellioğlu 1990: 997).

Muallim Nâci *Lûgat-i Nâcide nida* hakkında şöyle der: *çağırma, bağırma; ses, savt* (Nâci 1978: 894).

*Türkçe Sözlükte nida* 1. *Çağırma, bağırma, seslenme*. 2. *dbl. Ünlem* olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük 2011: 1770).

*Örnekleriyle Türkçe Sözlükte nida*, 1. *Bağırma, seslenme, ses verme, çağırma; haykırış, ses*. 2. *dil. Ünlem*. 3. *ed. Şiir ve nesirde sesleme şeklindeki ifade* olarak açıklanmıştır (Örnekleriyle Türkçe Sözlük 2000: 2120).

Kelime, *Misalli Büyük Türkçe Sözlükte de İ. (Ar. nida) 1. Seslenme, çağırma, bağırma*. 2. *dilb. Ünlem* olarak ifade edilmiştir (Ayverdi 2005: 4887).

Şimdi *Ünlem / Nida; seslenme, bağırma, çağırma* demek. Bu nedenle seslenmeleri asıl *ünlemler* olarak değerlendirebiliriz vb. ifadeler boşa kalmaktadır. Her şeyden önce bu tanımlar, *duygu ünlemleri* nasıl asıl *ünlemler* olarak inceleniyorsa *seslenme ünlemlerinin* onlardan daha önce asıl *ünlemler* olarak ele alınmasını gerektirir. Asıl *ünlemler* olarak incelenen *ünlemler* de aslında birer *seslenme*dir. Şöyle ki; *aah, aman, oof, ohh, tüh, vah* bunlar da bir yerde *seslenmelerdir*. Canı yanan bir kişi *aah*, uy diye ya da üzüntü duyan bir kişi *vah* diye ses çıkarır.

Dolayısıyla *seslenmeler asıl ünlemler midir bunları asıl ünlemler olarak değerlendirebiliriz miyiz* soruları kendiliğinden ortadan kalkmaktadır.

Seslenmeler asıl *ünlemler*dir ve elbette asıl *ünlemler* başlığı altında incelenecektir.

Bu bölümün diğer bir sorusu da *ünlemlerin* kendi içinde kaç grupta toplanacağıdır. Biz, taradığımız kitaplar ve yaptığımız incelemeler neticesinde *ünlemleri* birçok araştırmacının

*Duygu ünlemleri,*

*Seslenme ünlemleri*

*Gösterme ünlemleri,*

*Soru ünlemleri,*

*Cevap ünlemleri* şeklinde yaptığı tasnife bir de yönlendirme *ünlemlerini* eklemeyi ve *ünlemleri* altı grupta toplamayı uygun bulduk.

Böylelikle *ünlemleri*

1. *Duygu ünlemleri,*

2. *Seslenme ünlemleri,*

3. *Yönlendirme ünlemleri,*

4. *Gösterme ünlemleri,*

5. Soru ünlemleri,

6. Cevap ünlemleri olmak üzere altı grupta topladık.

Yönlendirme ünlemlerini de ayrı bir başlık olarak değerlendirmemizin nedeni hayvanları bir biçimde yönetmek / yönlendirmek için ifade edilen seslenmelerle insanlara seslenmeler arasında farklılık olmasındandır. *ey, hey, bre* vb. seslenme ünlemleri insanları yönlendirmekten ziyade, daha çok onları uyarmak, onlara seslenmek için kullanılmaktadır. *pisi pisi, çüş, deh, ho* gibi ünlemler, doğrudan hayvanları yönlendirmeye, çağırmaya, durdurmaya, yürütmeye vb. yönelik ünlemlerdir. Bu nedenlerden dolayı yönlendirme ünlemlerini de ayrı bir başlık altında toplamaya karar verdik.

Seslenmeler ve duygu ünlemlerinin asıl ünlem oldukları hakkında tüm araştırmacılar hemfikirdirler.

Soru ünlemleri, elbette burada kastettiğim *e* gibi, *ya* gibi, *hı* gibi, *hani* gibi ünlemlerdir. Dolayısıyla soru işlevindeki ünlemleri de asıl ünlemler olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Gösterme kelimelerinin zarf olabilmeleri mümkün değildir. *İşte Ayşe de geliyor. Ta o zamandan beri böyle.* Cümlelerinde *işte* ve *ta* kelimeleri zarf mıdır? *işte* ve *tanın* geçtikleri cümlelerin yüklemeleriyle herhangi bir zarf-yüklem ilişkileri yoktur. İşlevleri sadece gösterme ve zaman bakımından uzaklıktır.

Cevap kelimeleri de öyledir. *Evet, hayır* gibi kelimeler de asıl ünlemler arasında sayılmalıdır; çünkü *he, hı, cık, nah, hay hay, peki, oh, uh, yoo* ünlemleri ile *evet, hayır* vb. kelimeleri arasında herhangi bir fark yoktur. Dolayısıyla bu kelimelerin ünlem oldukları ortadadır.

*Evet, hayır* gibi kelimeler asla zarf göreviyle kullanılamazlar. *Evet gittim. Hayır gitmedim.* gibi cümlelerde bunların zarf olarak kullanıldıkları düşünülebilir. *Evet gittim.* cümlesinde *evet* zarf olamaz; çünkü *evet* bir cümlenin yerini tutmaktadır. Cümle değerindedir. *Evet gittim. Söylediğim yere gittin mi?* gibi bir sorunun cevabıdır. Mesajı alan *Evet gittim* yerine *Evet* de diyebilirdi, *Gittim* de diyebilirdi. *Evet* dediğinde *evet, gittim* in yerini tutuyor. Yani cümle değerinde. *Evet gittim.* Cümlesinde *evet* in *gittim* ile herhangi zarf görevi üstlenen bir kelimenin cümlenin yüklemiyle olan ilişkisi gibi bir ilişkisi yoktur. Yani *Dün / biraz önce / yeni gittim.* Cümlesinde *dün / biraz önce / yeni* zaman bakımından *gitti mi* nitelemiştir ve haklı olarak zarftır. Ancak *Evet gittim.* Cümlesinde böyle bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bu durumu pekiştirmesi açısından Günay KARAAĞAÇ'ın şu ifadelerine de burada yer vermek istiyorum. KARAAĞAÇ *Türkçenin Söz Diziminde Günümüz dilciliği, ünlem öbeği ile birlikte, cümle başı edatlarını, red ve kabul, onay veya inkâr sözlerini, söz cümle (sentenceword, holophrase, holophrasis, isolate) olarak görür ve öyle adlandırır. Söz cümle, bir cümle gibi, bir olaya ad olmuş ve tek sözden oluşan cümledir. Bütün kabul, onay, inkâr ve red cümleleri, bu tür cümlelerdir* demektedir (Karaağaç 2011: 154). Burada da çok net bir biçimde görüldüğü gibi bunlara zarf demek doğru değildir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu çalışmada *ünlemler* asıl olanlar ve olmayanlar diye ele alınmadı. Biraz önce ifade ettiğim altı çeşit *ünlem* de asıl *ünlemdir* ve *ünlemlerin* bu şekilde değerlendirilmesi gerekir.

### 5.6. Ünlemlerin Cümledeki Yeri Hakkında

*Ünlemlerin* cümle içindeki yeri konusu üzerinde de durmak gerekmektedir. Burada kastedilen *ünlemlerin* cümlelerin herhangi bir yerinde kullanılması değildir. Türkçede her tür kelime / kelime grubu cümlelerin başında, ortasında ya da sonunda kullanılabilir. *Ünlemler* için de durum aynıdır. *Ünlemler* de cümlelerin herhangi bir yerinde kullanılabilirler. Seslenme *ünlemi* ile soru *ünlemi* ya da bunlarla duygu *ünlemlerinin* yeri çok da birbirine benzemez. Burada sadece *ünlemlerin* türü değil; normal olarak vurgu vb. rol oynar ve *ünlemler* cümlelerin herhangi bir yerinde kullanılabilirler.

Bizim burada asıl üzerinde duracağımız konu *ünlemler* cümlelerde herhangi bir öge görevinde bulunabilirler mi? Pek çok araştırmacının da ifade ettiği gibi bunlar cümle dışı öge midir? Bu bağlamda cümle dışı öge / unsur terimi sağlıklı bir ifade midir? Bunlar, üzerinde durulması gereken konulardır. Ayrıca buradaki en büyük çelişki ve incelenmesi gereken konu, araştırmacıların bazılarının bunları hem cümle dışı öge / unsur olarak değerlendirmeleri hem de *ünlem* cümlesine yer vermeleridir.<sup>8</sup> Bunlar cümle dışı öge / unursa cümlelerin anlamını nasıl ve ne şekilde etkilemektedirler? Değillerse bunların cümledeki ismi ne olmalıdır? Cümlelerin temel anlam özellikleri olumluluk ve olumsuzluktur. Ayrıca bunları *ünlem cümlesi*, *soru cümlesi*, *haber cümlesi*, *dilek cümlesi*, *emir cümlesi* diye ayırmaya ihtiyaç var mıdır?

KARAHAN *Türkçede Söz Dizimi* isimli eserinin *Cümlelerin Anlam Özellikleri* başlığı altında şunları ifade etmiştir: *Her cümle, yapısında bulunan kelime ve eklerin yönlendirdiği soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlam özelliklerinden birine sahiptir. Bir cümle hangi anlam özelliğine sahip olursa olsun, mutlaka ya olumlu ya da olumsuz bir anlam taşır. O hâlde cümlelerin temel anlam özelliği olumluluk veya olumsuzluktur. Olumlu ve olumsuz cümleler, ayrıca soru, bildirme, emir, istek, ünlem vb. anlamlar taşıyabilir* (Karahan 2004: 103). Karahan'ın da çok net olarak ifade ettiği gibi temel anlam özelliği olumluluk ve olumsuzluktur. Yani bir şey ya vardır, ya yoktur. Bu nedenle *ünlem* cümlesi gibi bir başlığa ihtiyaç yoktur diye düşünmekteyiz. Mutlaka *ünlem* cümlesi vardır diyen araştırmacılar da olacaktır. O zaman da mesele, nelerin *ünlem* cümlesi oluşturacağıdır. *Hey arkadaş orada dur!, Geç oldu be Mehmet ben kalkayım.* cümleleri ya da araştırmacıların verdiği şu örnekler *ünlem* cümleleri midir?

*O adam! Hani? ... O adam, o adam ben olacağım!...*

*Hilmi Ağa:*

*-Birer atalım!..*

<sup>8</sup> Örnek olarak bk. Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli (2009), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2.bs., İstanbul: Akademik Kitaplar, s.133-135;165-167; M. Atâ Çatıkkaş (2001), *Türk Dili Kılavuzu*, 3.bs., Bursa: Alfa Yay., s.219-220

*Dedi* (Şimşek 1987: 231).

*Biraz da sen çalış oğlum, biraz da sen çabala!*

*Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın,*

*Siper et gövdeni dursun bu hayasızca akın* (Çatıkkaş 2001: 219-220).

*Ah, vuruldum!*

*İmdat, yangın var!*

*Allah için beni rahat bırakın!* (Koç 1990: 425-426).

Dikkat edildiği gibi sadece *ünlemlerle* değil, vurguyla da *ünlem* anlamı verilebilmektedir. Yani *ünlem grupları, cevap, soru, gösterme, duygu ünlemleri* bunların hangileri cümlelerin bütününe anlamı üzerinde etkili oluyorsa, herhâlde, onları *ünlem* cümlesi olarak ele almak gerekir. Ancak bizce buna gerek yoktur.

Elbette *ünlemler* cümle dışı öge / unsur değildir. Cümlelerin anlamına etki eden, ifadeyi daha güçlü kılan, cümlelerin içinde bulunan herhangi bir unsura cümle dışı demeyi doğru bulmuyorum.<sup>9</sup>

Cümledeki tüm unsurlar yüklem üzerinde bir şekilde etkili olurlar. Cümlelerin yüklemi üzerinde etkili olan tüm bu ögeler de cümlelerin anlamını etkileyen ana unsurlardır. Yani özne de, nesne de, zarf da, yer tamlayıcısı da birer ana unsurdur. *Ünlemleri* de cümlelerin anlamını etkileyen yardımcı unsurlar olarak değerlendirmek gerektiğini düşünüyorum.<sup>10</sup> *Ünlemler* cümlede diğer ögeler gibi ana unsur olarak görev yapamazlar. Çünkü bunların çoğu cümle değerinde ifadelerdir. Yardımcı unsur(lar)<sup>11</sup> teriminin cümle dışı öge / unsurdan daha doğru olacağı kanaatindeyim. Cümle dışı öge / unsur ifadesi, *Cümle dışı unursa cümleyle ne ilgisi var / olabilir?* gibi bir soruyu da akla getiriyor.

Önemli bir konu da emir cümleleridir. Burada dikkat etmek gerekir. Şöyle ki;

*Ahmet, buraya gel!*

*Mehmet çantamı getir!*

*Ayşe vaktinde burada ol!* cümleleri

*Hey, buraya gel!*

*Şışt çantamı getir!*

*Ey vaktinde burada ol!* cümlelerine paraleldir.

Şimdi *Hey, buraya gel!* cümlesi nasıl tahlil edilecekse;

<sup>9</sup> Bu konuda ayrıca bk. Turgut Baydar (2008), “Özne Türleri Üzerine”, Ankara: VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (4 Cilt), 20-25 Ekim 2008, s.713-728

<sup>10</sup> Mehmet Özmen bunları *bağımsız tümleç* olarak isimlendirmiştir. bk. (2010), “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi”, *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay., s.349-351; (2010), “Bağımsız Tümleçler Üzerine”, *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay., s.249-289

<sup>11</sup> Burada özellikle *yardımcı unsur* değil, *yardımcı unsur(lar)* ifadesini kullandım. Çünkü yardımcı unsurlar sadece ünlemler değildir. Ünlemlerin yanı sıra bağlamaya yardımcı olan unsurlar, açıklamaya yardımcı olan unsurlar da vardır.

*Ahmet, buraya gel!* cümlesi de aynı şekilde tahlil edilecektir. Şöyle ki;

<i>Hey,</i>	[ <b>sen</b> ]	<i>buraya</i>	<i>gel!</i>
hitap / seslenme	özne	yer t.	y.

<i>Ahmet,</i>	[ <b>sen</b> ]	<i>buraya</i>	<i>gel!</i>
hitap / seslenme	özne	yer t.	y.

Yani bu cümlelerdeki *hey* de *Ahmet* de özne değil, hitap / seslenmedir. Cümlelerin özneleri yüklemelerindeki şahıs ekinden anlaşıldığı gibi 2. teklik şahıs yani *sendir*.

Unutulmamalıdır ki dilde kullanılan kelimeler / kelime grupları / kalıp sözler *ünlem* değeri kazanabilirler. Bu durum seslenmelerde ortaya çıkar. Bunları ilgili yerlerde inceleyecek olursak her bölümde incelememiz gerekir. Buna ihtiyaç yoktur. *Ünlem* bahsi içinde bir not ya da bir alt başlık olarak bundan bahsedilir ve bu yönde örnekler verilebilir; ancak cümle bahsinde emir cümleleriyle ilgili bölümde seslenmelerin yukarıda ifade ettiğim durumundan bahsedilmelidir.

### Sonuç

1. *Ünlemler* Türkçe gramerlerde gerektiği gibi ele alınıp incelenmemiştir.
2. Pek çok *ünlem* bir cümle değeri taşıdığı da dikkate alınarak *ünlemler*; isim, sıfat, zarf, zamir, fiil gibi müstakil bir kelime türü olarak incelenmelidir.
3. *Ünlemlerin* kapsamı içerisine yansımalar dâhil edilmemelidir.
4. Yapım ya da çekim eki alan kelimeler *ünlem* göreviyle kullanılamazlar.
5. *Ünlemler*; duygu, seslenme, yönlendirme, soru, cevap ve gösterme *ünlemleri* olmak üzere altı grupta incelenmelidir.
6. *Ünlemleri* asıl olanlar ya da olmayanlar diye gruplandırmak sağlıklı bir yaklaşım değildir. *Ünlemlerin* hepsi asıl *ünlemler*dir.
7. *Ünlemler*, geçtikleri cümlelerde yardımcı unsur görevi yaparlar.
8. *Ünlemler*, diğer kelime türleri gibi, doğal olarak, çeşitli nedenlerle geçtikleri cümlelerin herhangi bir yerinde kullanılabilirler.
9. Eldeki mevcut verilerden *ünlemlerin* dillere kaynaklık ettikleri konusunda hüküm vermek neredeyse imkânsızdır.
10. Her tür kelime kullanımına göre *ünlem* görevi üstlenebileceği için bu duruma her bölümde değinmek yerine *ünlem* konusunda bundan somut örneklerle bahsedilmelidir.
11. Hem temel anlam özelliğinin olumluluk ve olumsuzluk olmasından hem yine her tür kelimenin duruma göre *ünlem* görevinde kullanılabileceğinden anlamları bakımından cümleler bahsinde *ünlem* cümlesi gibi bir cümle türüne yer vermek doğru değildir.

12. Seslenme *ünlemlerinin* bulunduğu emir cümlelerinin tahlillerinde dikkatli olunmalıdır.

### KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, Fuat Paşa** (2000), *Kavâ'id-i Osmaniyye*, Hzl. Nevzat Özkan, Ankara: TDK Yay., s.123-124
- Akahn, Şükrü Halûk** (1999), "Türkiye Türkçesinde Ünlem", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yay., s.476-491
- Akkuş, Muzaffer** (2004), "a / e Sesleme Edatının İşlevleri Üzerine Bir Araştırma", V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara: TDK Yay., s.109-118
- Aksan, Doğan** (1982), *Dilbilim Seçkisi*, Ankara: TDK Yay.
- Aksan, Doğan** (1998), *Anlambilim*, Ankara: Engin Yay.
- Aksan, Doğan** (2000), *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, I.C., 2.bs., Ankara: TDK Yay., s.96-97
- Aksan, Doğan** (2000), *Türkçenin Söz Varlığı*, Ankara: Engin Yay.
- Alyılmaz, Cengiz** (1999), "Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yay., s.534-540
- Atabay, Neşe-Kutluk, İbrahim-Özel, Sevgi** (1983), *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yay., s.181-201
- Ayverdi, İlhan** (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yay., s. 4887; 6183
- Banguoğlu, Tahsin** (1995), *Türkçenin Grameri*, 4.bs., Ankara: TDK Yay., s.396-399
- Başkan, Özcan** (1989), "İnsan Dilinin Doğuşu", *TDAY-Belleten 1968*, 2.bs., Ankara: TDK Yay., s.143-156
- Başkan, Özcan** (2003), *Bildirişim*, İstanbul: Multilingual
- Başkan, Özcan** (2006), *Dilde Yaratıcılık*, İstanbul: Multilingual
- Baydar, Turgut** (2008), "Özne Türleri Üzerine", Ankara: VI. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (4 Cilt)*, 20-25 Ekim 2008, s.713-728
- Baydar, Turgut** (2013), *Ünlemlerin Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Kullanılışları ve İşlevleri*, Ankara: Hakan Basın Yayın Dağıtım
- Bilgegil, M. Kaya** (1963), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası, s.229-239
- Bozkurt, Fuat** (2000), *Türkiye Türkçesi*, 2.bs., Ankara: Hatiboğlu Yay., s. 193-195
- Çatıkkaş, M. Atâ** (2001), *Örnekli ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu*, 3.bs., İstanbul: Alfa Yay., s. 167-170; 219-220

- Deny, Jean** (1941), *Türk Dili Grameri*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Matbaası, s.676-705
- Derleme Sözlüğü** (1993), XI.C., 2.bs., Ankara: TDK Yay., s.4066-4067
- Devellioğlu, Ferit** (1990), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 9.bs., Ankara: Aydın Kitabevi, s.997
- Ediskun, Haydar** (1992), *Türk Dilbilgisi*, 4.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi, s.322
- Emre,Ahmet Cevat** (1931), *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*, İstanbul: Devlet Matbaası, s.77-78
- Emre,Ahmet Cevat** (1941), *Gramerimiz İçin*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, s.23-24
- Emre,Ahmet Cevat** (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: s.19; 553-564
- Emre, Ahmet Cevat** (2004), *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, Hzl. Gülten Sağol-Erdal Şahin-Nurgül Yıldız, Ankara: TDK Yay., s. 229-230
- Ergin, Muharrem** (1989), *Türk Dil Bilgisi*, 18.bs., İstanbul: Bayrak Yay., s.329-332
- Gencan, Tahir Nejat** (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yay., s.479-492
- Gülensoy, Tuncer** (2000), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay., s.425-426
- Günay V. Doğan** (2004), *Dil ve İletişim*, İstanbul: Multilingual, s.133
- Günay, V. Doğan** (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual
- Güneş, Sezai** (2002), *Türk Dili Bilgisi*, 6.bs., İzmir: s.284-306
- Gürkan, Ali** (1997), *Kıbrıs Ağzında Edatlar Bağlaçlar ve Ünlemlerin Kullanım Özellikleri*, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti: MEB Yay.
- Hacıeminoğlu, Necmettin** (1984), *Türk Dilinde Edatlar*, 3.bs., İstanbul: MEB Yay., s.269-283; 284-289; 290-292; 293-305; 306-308
- Halit Ziya** (1999), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî (Türkçe Dil Bilgisi)*, Hzl. Kaya Türkay, Ankara: TDK Yay., s.62
- Hengirmen, Mehmet** (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yay., s.378
- Hüseyin Cahit** (2000), *Türkçe Sarf ve Nahiv*, Hzl. Leylâ Karahan-Dilek Ergönenç, Ankara: TDK Yay., s.339
- Karaağaç, Günay** (2011), *Türkçenin Söz Dizimi*, 3.bs., İstanbul: Kesit Yay., s.154
- Karaağaç, Günay** (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay., s.437-438
- Karahan, Leylâ** (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, 7.bs., Ankara: Akçağ Yay., s. 103
- Kıran, Zeynel-(Eziler) Kıran Ayşe** (2002), *Dilbilime Giriş*, 2.bs., Ankara: Seçkin Yay.
- Koç, Nurettin** (1990), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, s.208-228; 231-290; 425-426

- Kononov, A.N.** (1956), *Grammatika Sovremennogo Türetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskva-Leningrad: İzdatelsto Akademi Nauk SSSR, s.363-367
- Korkmaz, Zeynep** (2003a), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, 2.bs., Ankara: TDK Yay., s.224
- Korkmaz, Zeynep** (2003b), *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*, Ankara: TDK Yay., s.1140-1193
- Korkmaz, Zeynep vd.** (1997), *Yüksek Öğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, 4.bs., Ankara: YÖK Yay., s.111-112
- Kornfilt, Jaklin** (1997), *Turkish*, London, s.517-518
- Köse, Fahrettin** (2007), *Anadolu ve Rumeli Ağzlarında Edatlar*, Edirne: (Trakya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Kurtoğlu, Fatma Süreyya** (1995), *Türkiye Türkçesinde Ünlemler ve Fonksiyonları*, Ankara: (Gazi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Kükey, Mazhar**(2003),*Türkçenin Dilbilgisi*, Samsun: Cem Ofset, s.398-410
- Lewis, Geoffry L.** (1967), *Turkish Grammar*, Oxford, s.137-138
- Lyons, John** (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, Çev. Ahmet Kocaman, Ankara: TDK Yay.
- Martinet, André** (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*(Çev. Berke Vardar), İstanbul: Multilingual
- Midhat Sadullah** (2004), *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, Hzl. Tuncer Gülensoy-Mustafa Fidan, Ankara: TDK Yay., s.214
- Muâllim Naci** (1978), *Lûgat-i Nâci*, İstanbul, s.894
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük** (2000), Ankara: MEB Yay., 2.bs., s.2120; 3015
- Özkan, Mustafa-Sevinçli Veysi** (2009), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, 2.bs., İstanbul: Akademik Kitaplar, s.133-135; 165-167
- Özmen, Mehmet** (1995) “Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi”, *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay., s.349-351
- Özmen, Mehmet** (2007), “Bağımsız Tümler Üzerine”, *Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay., s.249-289
- Porzig, Walter** (1995), *Dil Denen Mucize*, Çev. Vural Ülkü, Ankara: TDK Yay., s. 112-118
- Redhouse, Sir James W.** (1884), *A Simplified Grammar of The Ottoman-Turkish Language*, London: Trübner&Co.,LudgateHill, s.157
- Saussure, Ferdinand de** (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual, s.114-115
- Şimşek, Rasim** (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon, s.231
- Tâhir Ken-ân** (2004), *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Hzl. Leylâ Karahan-Ülkü Gürsoy, Ankara: TDK Yay., s.65-191
- Tarama Sözlüğü** (1996), VI.C., 2.bs., Ankara: TDK Yay., s.4074



- Thomas, Lewis W.** (1986), *Elementary Turkish*, Harvard University Press
- Tiken, Kâmil** (2004), *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara: TDK Yay.
- Toklu, Osman** (2003), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yay.
- Topaloğlu, Ahmet** (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., s.149-150
- Türk Gramerinin Sorunları II** (1999),“Türkiye Türkçesinde Ünlem Tartışmaları”, Ankara: TDK Yay., s.496-533
- Türkçe Sözlük** (2011), Ankara: TDK Yay., 11.bs., s.1770; 2447
- Underhill; Robert** (1980), *Turkish Grammar*, London, s.421-423
- Uzun, Nadir Engin** (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, İstanbul: Multilingual
- Üçok, Necip** (1947), *Genel Dilbilim (Linguistik)*, Ankara: Ankara Ü. Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., s.38-39
- Ünüvar, Mecnun Gürsoy** (2001), *Azeri Yazar Yusif Samedoğlu'nun “Getl Günü” Romanı: Metin-Sözlük ve Ünlemler Üzerinde İnceleme*, İstanbul: (Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Vardar, Berke** (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, s.90
- Vardar, Berke vd.** (1983), *XX. Yüzyıl Dilbilimi*, Ankara: TDK Yay., s.206
- Yavuz, Kemal - Yetiş, Kâzım - Birinci, Necat** (2001), *Türk Dili ve Kompozisyon*, İstanbul: Bayrak Yay., s. 152
- Zülfikar, Hamza** (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yay.
- Zülfikar, Hamza** (1999),“Ünlemler ve Ses Yansımaları Kelimeler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yay., s.492-495